

Находки в с. Козинцы Переяслав-Хмельницького району

Резюме

В результате археологических исследований Переяслав-Хмельницького государственного исторического музея обнаружен ряд богатых находками пунктов, которые представляют собой новые источники по истории данной территории и всего Поднепровья в первобытное время. Особенно много внимания уделялось ур. Загай возле с. Козинцы (устье Трубежа). Здесь встречены следы поочередно сменявшихся поселений ранних эпох, от раннего неолита до Киевской Руси. Особый интерес вызывает многочисленная коллекция бронзовых орудий, соответствующая всему бронзовому веку и началу раннего железного века.

Находки со всех пунктов свидетельствуют о преимущественном влиянии в данном районе южной степной бронзы, включая и срубную культуру, и о возрастании к началу железного века влияния с запада.

В. А. ІЛЛІНСЬКА

Золоті прикраси скіфського архаїчного убору

Кількість золотих прикрас парадного убору ранньоскіфського часу порівняно невелика. Насамперед серед них слід назвати золоті діадеми келермеського та мельгуновського курганів, золотий обруч з кургану на р. Калитві, золоті стрічки зі штампованими оздобами та золоті пекторалі з поховання скіфського царя поблизу селища Зівіє в Іранському Курдистані¹. Більшість цих прикрас із архаїчних могил скіфської знаті виготовлено руками або стародавньосхідних (урартських, асирійських), або ж іонійських майстрів, багато з яких, як вважає Р. М. Гіршман, працювали в особливих майстернях, що обслуговували скіфських царів під час перебування скіфів у Передній Азії².

Місцеве скіфське архаїчне вбрання відоме значно гірше. Гадаємо, що широко побутували золоті гривні, найдавніший екземпляр яких було знайдено в кургані раннього VI ст. до н. е. поблизу с. Орлівець на Тясмині³. Обладання золотою гривною у скіфів, як і у персів, було ознакою знатності і багатства⁴.

Ми маємо деякі підстави припускати наявність у скіфів крім гривен певної групи золотих прикрас архаїчного місцевого вбрання. У найкращому стані воно збереглося в ранньоскіфських похованнях середини VI ст. до н. е. в курганах № 100 поблизу с. Синявка та 35 поблизу с. Бобринця на Канівщині⁵. У кургані № 100 на голові небіжчика, що лежав посередині могили, збереглися оздоби головного убору у вигляді золотих блях, закріплених на матерчастій або хутровій основі. Над лобом

¹ М. И. Артамонов. Сокровища скифских курганов. Прага — Ленинград, 1966, стор. 11, рис. 4, табл. 25—28.

² А. П. Манцевич. Головка быка из кургана VI в. до н. э. на р. Калитве.— СА, № 2. М., 1958, стор. 196; Sept mille ans d'art en Iran. Paris, 1961; R. Girshman. Iran, Protoiranien. Meder und Achämeniden. München, 1964, стор. 110—113.

³ Смела, III. СПб., 1901, стор. 20, табл. VI, рис. 7.

⁴ Ксенофонт. Анабазис, кн. 1, гл. II, 27; гл. VII, 27.

⁵ Смела, III, стор. 112, 138.

було 11 трикутних блях, звернутих вершинами одна до одної, що розміщувались у два ряди. На кожній з бляшок виштамповано по три концентричних кола. На тім'ї, потилиці та збоку від голови виявлено 31 золоту бляшку у вигляді фігурки оленя з підігнутими ногами, витягнутою вперед шиєю та стилізовано поданими рогами, що складаються з двох, звернутих вліво, волотовидних завитків над лобом та трьох, з'єднаних за

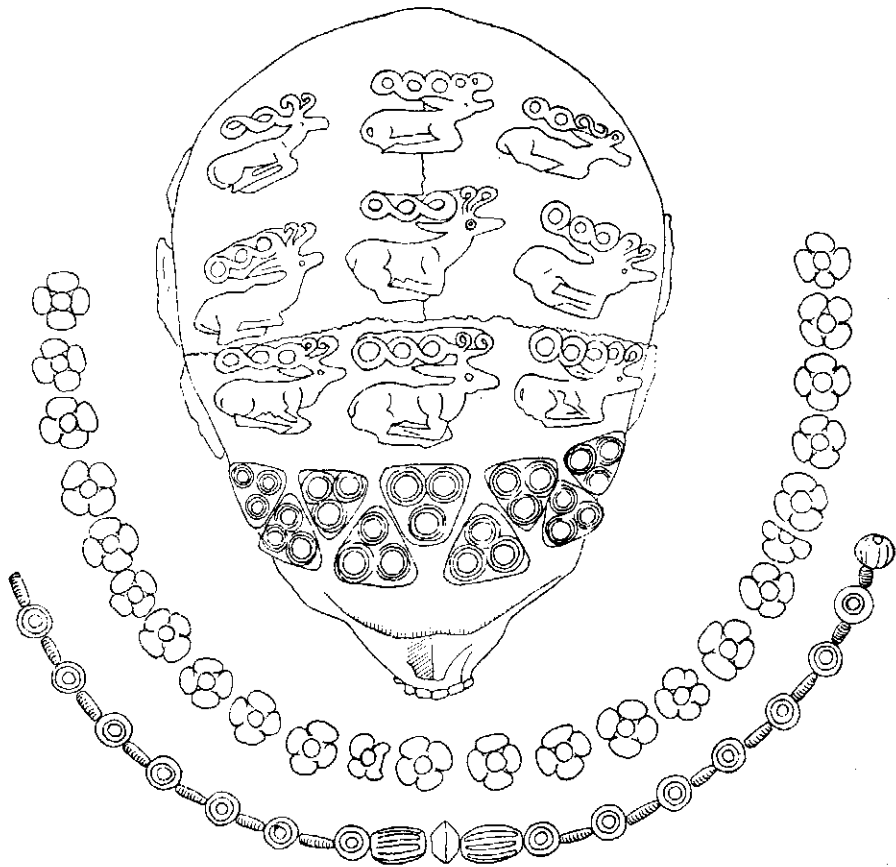

Рис. 1. Золоті прикраси парадного вбрання з кургану № 100 поблизу с. Синявка.

головою, кілець. За описом дослідника, бляхи було закріплено на «пов'язці», зашпиленій позаду цвяховидною шпилькою з рубчиками на стрижні та невеликою шляпкою.

Крім названих речей по боках від голови лежали дві цвяховидні сережки з круглими шляпками — одна більша, друга менша. До складу вбрання входило також намисто з 24 золотих блях у вигляді чотирьопелюсткових розеток та ін., із золотих рубчастих пронизок, котрі чергувалися з круглими бляшками у вигляді концентричних кіл. До складу останнього входило три намистини з гірського кришталю та намистина із сердолика (рис. 1; 2, 1—4). Третій разок було набрано з 26 сердоликових, агатових і пастових намистин та 85 бурштинових у формі октаедра.

В основного небіжчика з кургану № 35 головний убір по низу обшито п'ятнадцятьма бляхами, складеними з трьох концентричних кіл, вище було 19 блях у вигляді фігурки коня з підігнутими ногами і повернутою назад головою (рис. 2, 5, 6).

На грудях покійника було дві низки намиста. Верхній складався з 32 топазових, сердоликових, агатових, кришталевих та хризолітових намистин, нижній — із 40 пастових намистин та двох великих, неправиль-

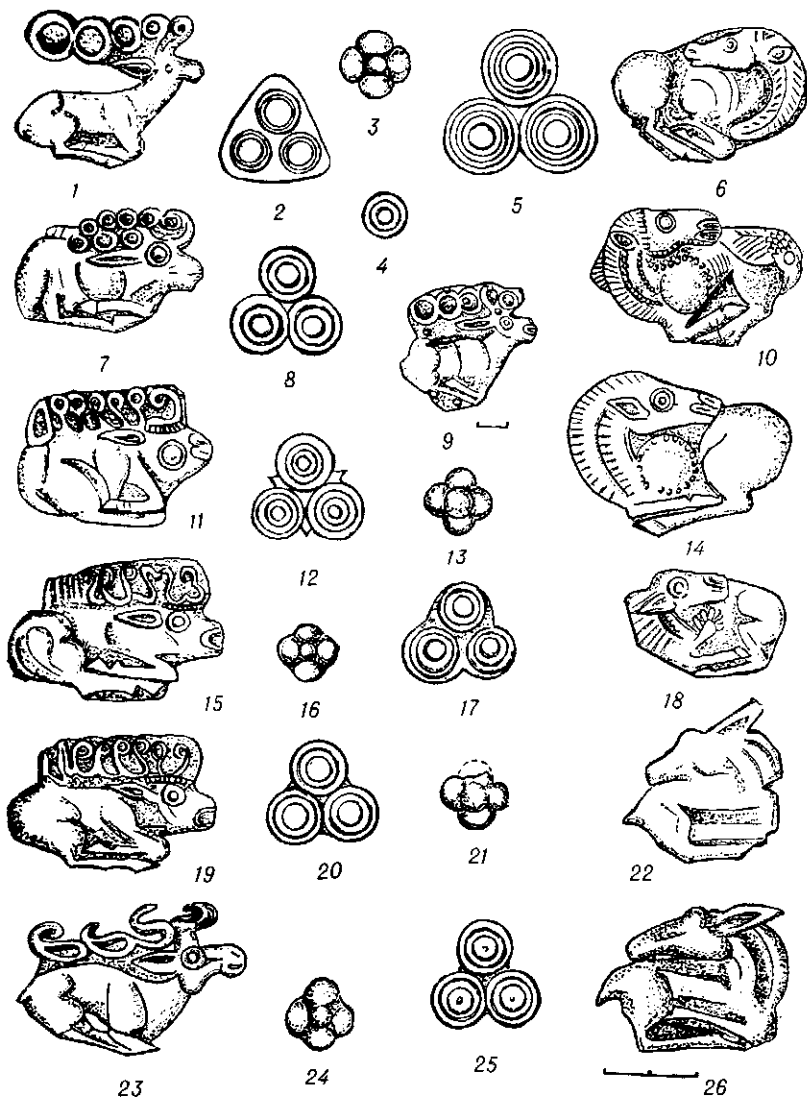

Рис. 2. Золоті прикраси архаїчних скіфських уборів:

1—4— курган № 100 поблизу с. Синявка; 5, 6— курган № 35 поблизу с. Бобриня; 7, 8— курган № 407 поблизу с. Журівка; 9— курган № 1 1908 р. поблизу Ульського аулу; 10— курган № 1 поблизу с. Жаботин; 11—13— поле поблизу Володимирської економії; 14— курган № 499 поблизу с. Гладківщина; 15, 19— курган в ур. Дар'івка поблизу Шполи; 16, 17— курган поблизу хут. Пошівка; 18, 23— кургани Роменської групи; 20— курган поблизу с. Пруси; 21— курган № 1 поблизу с. Герасимівки; 22— курган № 346 поблизу с. Орлівець; 24— курган поблизу с. Лихачівка; 25— курган № 2 поблизу с. Осняги; 26— курган № 524 поблизу с. Жаботин.

ної форми шматків бурштину. Біля плеча небіжчика виявлено велику кількість дрібного пастового бісеру.

Як у першому, так і в другому випадках золоті бляхи головного убору та намиста не мали отворів для нашивання і, як вважає дослідник, були наклеєні на матер'яну основу або ж кожна з них була обшита смугою тканини. Перше припущення здається більш вірогідним. У всякому разі, в кургані поблизу с. Глеваха золоті бляшки у вигляді трикутників, що склалися з трьох концентричних кіл, були приклеєні до посудини за допомогою якоїсь пластичної маси на зразок білуватого цементу⁶.

⁶ О. І. Тереножкін. Курган біля с. Глеваха.— Археологія, т. IX. К., 1954, стор. 90—91.

Цікаво зазначити, що подібні накладні оздоби виявлено і в інших ранньоскіфських похованнях.

У кургані № 407 поблизу с. Журівка, в склепі з парним похованням, частково пограбованому, за припущенням О. О. Бобринського, біля жіночого кістяка виявлено три золоті бляшки у вигляді трикутників із трьох концентричних кіл та бляха у вигляді фігурки оленя з підігнутими ногами⁷. Штамп більш грубий (рис. 2, 7, 8). Передні відростки мають вигляд двох спіральних завитків, а роги — шести каблучок, розміщених у два ряди.

На полі коло Володимирської економії поблизу Сміли⁸ знайдено золоті бляшки у вигляді фігурки оленя з підігнутими ногами і трьох з'єднаних між собою концентричних кіл та чотирипелюсткову бляху (рис. 2, 11—13), тобто всі три елементи, відомі за парадним убором з синявського кургану № 100. Розміри блях також збігаються. Фігурка оленя масивна, голова скорочена, гілки рогів трактовані у вигляді відростків, що закінчуються спіральним завитком або кружком. Основа рогу відділена від голови тварини вузькою полоскою з поперечними рубчиками; у блях із трьох концентричних кіл на місцях з'єднання останніх є по три гострих виступи.

Три золоті бляхи у вигляді оленів з підігнутими ногами, цілком аналогічні знайденим на полі поблизу Володимирської економії, походять з кургану в ур. Дар'ївка, поблизу Шполи⁹, де вони були виявлені разом з іншими речами раннього VI ст. до н. е. (рис. 2, 15, 19).

У праці М. Е. Берта наведено ще одну, цінну за своєю художньою вартістю, золоту накладну бляху у вигляді фігурки оленя. На відзнаку від інших, як зазначає С. С. Черніков, вона більш близька до зображень оленів сибірської групи, котрі подаються тут з одним відростком над лобом, що виступає вперед. Походить вона з курганів Аксютинської групи¹⁰ (рис. 2, 23).

До найдавніших прикрас цієї серії, безперечно, належать і золоті бляхи у вигляді фігурок ланей з підігнутими ногами та повернутою назад головою, виявлені в курганах № 524 поблизу Жаботина (два екземпляри) і № 346 поблизу Орлівця¹¹ (рис. 2, 22, 26). В останньому похованні, що виявилось непограбованим, золоті бляхи входили до складу поховального вбрання дорослого воїна. На його шії була вже згадувана вита золота гривня з розімкнутими, загнутими в петлі кінцями, а на черепі — дві тонкі золоті бляшки у вигляді фігурок лані, а також цвяховидна срібна шпилька. Бляхи з Орлівця накладні, з Жаботина — мають отвори для нашивання. За своїм стилем і ті й інші найбільше нагадують кістяні бляхи у вигляді «лосих із дїтьми» з кургану № 2 поблизу Жаботина¹².

Друга група золотих блях з ранньоскіфських поховань являє собою найближчі аналогії бляхам з кургану № 35 поблизу Бобринці у вигляді фігурки коня з підігнутими ногами і повернутою назад головою. Це, насамперед, бляха з кургану № 1 поблизу Жаботина¹³. Стегно передньої ноги на ній виділено кружечком, грива — поперечними рубчиками. Вуха розміщені поперек гриви. Хвіст та хребець оформлені у вигляді голівки і крила хижака (рис. 2, 10).

Дуже близькі до жаботинської три золоті бляшки з кургану № 499 поблизу с. Гладківщина (рис. 2, 14). Тут відсутній лише додатковий мо-

⁷ ИАК, вып. 14. СПб., 1905, стор. 32.

⁸ Смела, I. СПб., 1889, табл. V, рис. 6; 7; 11.

⁹ Смела, II. СПб., 1894, табл. XIII, рис. 4; М. Е b e r t. Reallexikon der Vorgeschichte. Berlin, 1929, стор. 13.

¹⁰ С. С. Черніков. Загадка Золотого кургану. М., 1965, стор. 53, рис. 4.

¹¹ ИАК, вып. 60. СПб., 1916, стор. 2; Смела, III, стор. 20, табл. VI, 3.

¹² ДП, III. К., 1900, додаток до стор. 6, табл. LXI, 539.

¹³ Там же, табл. LXI, 470.

тив у вигляді голівки птаха. Особливо цікаві останні бляхи тим, що вони походять з поховання, датованого за знахідкою іонійського кіліка VI ст. до н. е.

Третя бляха цього типу, виконана грубим штампом, походить з кургану Роменської групи ¹⁴ (рис. 2, 18).

У кургані № 13 поблизу хут. Поповка під Ромнами було знайдено десять золотих блях у вигляді чотирипелюсткових розеток та п'ять — у вигляді трикутників із трьох концентричних кіл (рис. 2, 16—17) ¹⁵. По одній аналогічній блясі у вигляді чотирипелюсткових розеток було виявлено в кургані № 1 поблизу с. Герасимівка на Сулі (рис. 2, 21) та кургані с. Лихачівка на Ворсклі ¹⁶ (рис. 2, 24). В кургані № 2 поблизу с. Осняги на Ворсклі та кургані поблизу с. Пруси (зараз Михайлівка) відкрито бляхи з трьох концентричних кружків (рис. 2, 20, 25) ¹⁷. Всі згадані прикраси походять з поховань VI ст. до н. е. ¹⁸.

До цього переліку із знахідок корінного VI ст. до н. е. можна додати три бляхи у вигляді фігурки оленя з кургану № 1 поблизу Ульського аулу (рис. 2, 9). За стилем та деталями оформлення вони найбільш близько нагадують фігурки на золотих бляхах із синявського кургану. Тут ті самі пропорції, постановка тулуба та голови, розміщення і рисунок рогів ¹⁹. Однак бляхи з Ульського аулу не накладалися, а нашивалися на основу через спеціальні отвори по краю.

Розглянуті види блях, по суті, вичерпують основні прикраси цього типу з ранньоскіфських поховань псчатку — першої половини та середини VI ст. до н. е.

Всі описані вище зображення тварин виконані в дусі ранньоскіфського мистецтва без будь-яких стилістичних впливів мистецтва народів стародавньосхідного та ранньогрецького світу ²⁰.

Отже, найдавніша група нашивних та накладних золотих блях являє собою досить обмежений круг речей, що включає кілька певних типів зображень. Нерідко вони зустрічаються у взаємних сполученнях та комбінаціях. Найбільш повно всі ці типи представлені в уборах синявського кургану № 100 та бобринського № 35. Кількість блях могла бути різною, залежно від багатства поховання, але саме ці варіанти з незмінною постійністю зустрічаються у складі прикрас архаїчного скіфського вбрання та уборів. Щодо цього, вони різко відрізняються від величезної маси найрізноманітніших за розмірами, формою та тематикою зображень на золотих бляхах грецької і греко-скіфської роботи, що набули великого поширення серед прикрас парадного одягу скіфів у V і особливо IV ст. до н. е.

Традиційний комплект ранньоскіфського парадного убору, на нашу думку, має певне магнічне культове значення, пов'язане, як й інші зображення на ранньоскіфських речах, з культом сонця та його ритуальною символікою. Найбільш простим виявом цього символу можуть бути круглі бляшки з концентричними колами, що входили до складу намиста з кургану № 100 поблизу Синявки. Значення цих знаків у якості соляр-

¹⁴ Смела, III, табл. VI, 5.

¹⁵ Смела, II, табл. XXI, рис. 1; 2.

¹⁶ В. А. Ильинская. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья. К., 1968, табл. XLV, 33; Г. Т. Ковпаненко. Племена скіфського часу на Ворсклі. К., 1967, стор. 135, рис. 53, 110.

¹⁷ Г. Т. Ковпаненко. Вказ. праця, стор. 97, рис. 43, 5; ДП, III, табл. XLIII, 454.

¹⁸ Бляхи з курганів поблизу Володимирської економії, Дар'ївки, № 1 і 524 поблизу Жаботина та інших курганів, що згадуються нижче, походять з пограбованих поховань. Точна кількість прикрас у кожному похованні певідома.

¹⁹ ОАК за 1908 р., стор. 118.

²⁰ На формування мотиву лосів та коней з підігнутими ногами і повернутою назад головою певний вплив могло мати зображення гірських козлів в аналогічній позі з мистецтва Стародавнього Сходу (В. А. Ильинская. Некоторые мотивы раннескифского звериного стиля.— СА, № 2. М., 1965).

них емблем та глибока давнина цього мотиву наново переглянуті і проаналізовані у праці І. К. Свешникова²¹. Ці самі бляхи, сполучені по три, є піби емблемою денного сонячного круговороту.

Що ж стосується чотирипелюсткових розеток, то форма їх прямо відтворює зображення в центральній частині бронзових скіфських хрестовидних блях та блях із подвійними орлиними голівками, зв'язок яких з сонячним культом розглянуто нами у спеціальній статті²².

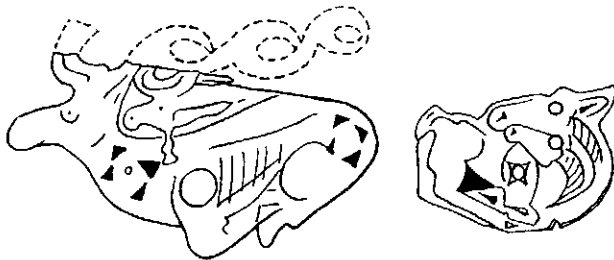

Рис. 3. Зображення оленя та лані з солярними знаками на кістяних виробках:

1 — з кургану неподалік Ростова-на-Дону (за І. Я. Кияшком);
2 — з кургану № 2 (VII—VI ст. до н. е.) поблизу с. Жаботин.

З цією семантикою пов'язані і зооморфні зображення ранніх уборів. Як уже зазначалося, найдавніші золоті бляхи у вигляді фігурок ланей за значенням та стилем неподільно пов'язані з кістяними жаботинськими фігурками «ланей», на плечі однієї з яких недвозначно вирізьблено солярний знак (рис. 3, 2).

Мотив оленя є одним з найдавніших втілень сонячного символу. Цей сюжет ми намагалися простежити за мотивами зображень оленів на скіфських навершнях²³. Нещодавно нам стала відома чудова кістяна платівка жаботинського часу, знайдена В. Я. Кияшком у похованні під Ростовом (рис. 3, 1). На ній вигравіювано кілька оленів, причому «заголовний» олень має зображення солярних значків на плечі та стегні, вказуючи на причетність названого образу і в цьому його трактуванні до тієї самої ідеї²⁴.

Численні дані вказують також на зв'язок з культом сонця певних варіантів ранньоскіфських зображень коня. З найбільшою певністю цей зв'язок виявився в такій групі речей, як бронзові культові сокирки-скипетри, які пов'язуються з кінноголовими скипетрами кінця доби бронзи, а також зображення емблем у вигляді свастик з кінськими голівками²⁵. На розглядуваній серії зображень цей образ сонячного птаха-коня особливо виразно виявлений на золотій блясі з кургану № 1 поблизу Жаботина.

Все це ще раз переконує нас у великому значенні сонячного культу для релігії скіфів, а також в стилі, постійності та багатогранності виявлення цього культу в скіфському образотворчому мистецтві архаїчного періоду.

²¹ І. К. Свешников. О символике вещей Михайловских кладов.— СА, № 1, стор. 10 і далі.

²² В. А. Іллінська. Скіфська вузда VI ст. до н. е.— Археологія, т. XIII. К., 1961, стор. 56.

²³ В. А. Іллінська. Про скіфські навершники.— Археологія, т. XV. К., 1963, стор. 33 і далі; її ж. Навершня из Майкопского и Новочеркасского музеев.— СА, № 4. М., 1967, стор. 295.

²⁴ В. Я. Кияшко. Раскопки Константиновского поселения.— Археологические открытия 1968 г. М., 1969, стор. 106.

²⁵ В. А. Ильинская. Культурные жезлы скифского и предскифского времени.— Новое в советской археологии. М., 1965, стор. 206.

В. А. ИЛЬИНСКАЯ

Золотые украшения скифского архаического убора

Резюме

Количество золотых украшений личного убора в раннескифское время сравнительно невелико. Среди них может быть выделена группа украшений в виде золотых накладных блях, использовавшихся для закрепления на головных уборах, ожерелье и пр. Типы этих блях весьма единообразны. К их числу относятся бляхи в виде фигур олснх с поджатыми ногами и ветвистыми рогами, коня с поджатыми ногами и повернутой назад мордой, в виде четырехлепестковых розеток, а также пирамидки из трех концентрических кружков.

Рассмотрение этой группы изображений позволяет отнести их к кругу эмблем, связанных с символикой солнца и идеей плодородия. Очевидно, эти украшения являлись постоянным составным элементом парадного ритуального убора в раннескифское время (VI в. до н. э.). Это лишний раз убеждает в силе, значении и многообразии культа солнечного божества в религии и изобразительном искусстве скифов архаического периода.

П. И. КАРИШКОВСКИЙ

Срібні монети післягетської Ольвії

Про існування власної срібної монети у відновленій після нищівної навали гетів Ольвії стало відомо ще в середині минулого сторіччя, але екземпляр ермітажної збірки (рис. 1, 1), видалий Б. В. Кене¹, довгий час залишався унікальним. Майже через 30 років дані про другу подібну монету з колекції П. И. Бурачкова (рис. 1, 2) * опублікували її власник та О. В. Орешников², і тільки у 1967 р. в Очакові нам пощастило знайти третій екземпляр (рис. 1, 3). Надзвичайна рідкісність таких монет та зумовлена нею їх недостатня вивченість виправдують, на нашу думку, публікацію нового екземпляра і розгляд деяких питань про цю емісію ольвійського срібла взагалі.

Очаківська монета, хоч вона й подібна до двох інших, має певні істотні відхилення від їх типології; з огляду на це наводимо її опис.

Ав. Голова Аполлона у лавровому вінку, праворуч; волосся зібране на потилиці у круглий вузол; нижню частину шії задрапіровано зборками одягу, скріпленого фібулою; перед обличчям — лук. За головою — напис ОЛВІОПО (літери орієнтовані верхівками до центра монети); облямовано все це колом з крапок.

Рев. Орел з підведеною головою та розгорнутими крилами стоїть на невеликому дельфіні, обидва праворуч; перед орлом — дві монограми, які містять скорочення архонтського титулу та імені (рис. 3, 3); навкруги коло з крапок.

Срібло. Ø 23—25 мм; вага 8,81 г (монета сильно стерта) (рис. 1, 3; 2).

¹ Б. В. Кене. Музей кн. В. В. Кочубея, т. 1. СПб., 1857, стор. 76, № 1; В. Pick. Die antiken Münzen Nord — Griechenlands, В. 1. Berlin, 1898, табл. XI, 8.

* Разом з усією колекцією цього відомого херсонського аматора старовини монета потрапила згодом до Історичного музею (Москва).

² П. О. Бурачков. Общий каталог монет, ч. 1. Одесса, 1884, стор. 70, № 204, табл. VII, 163; А. В. Орешников. О монетах скифских царей с именем города Ольвии.— ЗРАО, нова серія, т. IV, 1890, стор. 23, № 7, табл. II, 7.